

УДК 061:63(477)

АНИКІНА
Ольга Петрівна,
канд. іст. наук.,
провід. наук. співроб.
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

**ВИДАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ УСТАНОВАМИ (СТАНЦІЯМИ, ПОЛЯМИ)
В УКРАЇНІ (20-30-ті рр. ХХ ст.)**

У статті висвітлено проблеми видання наукових праць українськими сільськогосподарськими станціями в 20–30-х роках ХХ ст. За надзвичайно скрутних суспільно-політичних, економічних, матеріальних умов установи проводили не тільки значну науково-дослідну діяльність, а й намагалися публікувати результати своїх напрацювань для популяризації та впровадження їх у життя.

В статье освещены проблемы издания научных трудов украинскими сельскохозяйственными станциями в 20–30-х гг. ХХ ст. При очень тяжелых общественно-политических, экономических, материальных, условиях учреждения проводили не только значительную научно-исследовательскую деятельность, но и пытались опубликовать результаты своих работ для популяризации и внедрения их в жизнь.

In the article told about edition of scientific labours the Ukrainian agricultural stations in 20-30th XX item. At as heavy as lead social and political, economic, material, terms of establishment conducted not only considerable research activity but also tried to publish the results of the works for popularization and introduction them in life.

Період 20–30-х років ХХ ст. в історії України є активно досліджуваним, але не достатньо дослідженим. У той час, коли держава шукала шляхи подальшого розвитку інколи надзвичайно протилежних напрямів – від політики непу до суцільної колективізації, – наукові та популярні аграрні періодичні видання як ніщо інше оперативно реагували на події. Вони були продуктом свого часу та віддзеркаленням його, а згодом для істориків науки

стали джерелом до історії започаткування і розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Цілі та завдання статті полягають в аналізі агрономічної періодики сільськогосподарських дослідних станцій України для розкриття їхнього джерелознавчого значення.

Розбудова сільськогосподарської науки та дослідної справи в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. здійснювалась у відповідності з вимогами часу. Проведення адміністративно-територіального поділу в деякій мірі впливало на побудову системи дослідних установ. Початок поступовому переходу на трьохступеневу систему управління район-область-центр був покладений у 1922 році [1]. Першим кроком у здійсненні цієї системи було скорочення кількості губерній, повіти були укрупнені та перетворені на округи, волості разом з укріпленням перейменовані в райони.

Система дослідних установ України протягом досліджуваного періоду змінювалася не тільки чисельно, а й стосовно принципів організації. Вона залежала не стільки від адміністративно-територіального поділу, скільки від ґрунтових та кліматичних відмінностей. Після 1917 року у зв'язку з ліквідацією земських установ і до налагодження упорядкованої роботи місцевих земорганів дослідна справа повністю перейшла на державний бюджет, за кошторисом Наркомзему. У нових умовах робилася спроба поставити систему побудови дослідної справи таким чином, щоб вона не припускала дублювання в роботі дослідних установ у межах районів, передбачала організацію їхньої діяльності не за загальними, шаблонними програмами (як це часто було за минулих часів), а за індивідуальними, які мали б розроблятися з урахуванням місцевих умов господарства. Тобто дослідна робота повинна спеціалізуватися на вагомих і перспективних для конкретних районів галузях господарства.

Важливість дослідних установ у справі піднесення продуктивності сільського господарства на початку радянської доби була великою мірою усвідомлена владою. У 20-х роках ХХ століття за проектом, розробленим професором А. Г. Дояренком, почалася побудова державної дослідної мережі за

чіткою схемою. Територія держави у відповідності з природними і господарськими умовами сільського господарства була поділена на ряд однорідних областей і районів незалежно від місцевих адміністративних кордонів (губернія, повіт). Кожній області і кожному району відповідала своя сільськогосподарська установа визначеної потужності. Сукупність сільськогосподарських дослідних установ в окремих своїх частинах і в цілому перебувала у відомстві дослідного відділу Наркомзему [2, с. 75]. На вересень 1922 року дослідних станцій та полів, що займалися агрономічними питаннями, і були у віданні Наркомзему, налічувалося 40 [табл. 1].

Таблиця 1.

Дослідні станції та поля у віданні Наркомзему УСРР (1922)

Досвідний відділ Наркомзему УСРР (м. Харків) Всеукраїнське Бюро з досвідної справи Харківське обласне управління з досвідної справи (м. Харків)			
Харківська обл.	Київська обл.	Катеринослав. обл.	Одеська обл.
Харківська обл. дослід. с.-г. ст.	<i>Київське обл. упр. з дослід. справи:</i>	<i>Катеринославське обл. упр. з дослід. справи:</i>	<i>Одеське обл. упр. з дослід. справи:</i>
Сумська дослід. с.-г. ст. <i>Полтавське від-ня Харк. обл. упр. з дослід. справи:</i>	Київська обл. с.-г. дослід. ст. Київська контрольно-насіenneва дослід. ст.	Катеринославська обл. с.-г. ст. Катеринославська дослід. ст.	Одеська дослід. с.-г. ст. Одеська с.-г. селекц. ст. Одеська контрольно-насіenneва ст.
Полтавська с.-г. дослід. ст.	Київська ентомологічна ст. при Київському політехн. ін-ті	ст. лікарських рослин	Вознесенське с.-г. дослід. поле
Костянтинградська дослід. ст.	Київська Мікро-ентомол. дослід. ст.	Жданівське с.-г. дослід. поле	Херсонська с.-г. дослід. ст.
Гадячська с.-г. дослід. ст.	Радомисльська с.-г. дослід. ст.	П'ятихатське с.-г. дослід. поле	Аджамська с.-г. дослід. ст.
Лохвицька тютюнова дослід. ст.	Уманська с.-г. дослід. ст.	Луганське дослід. поле	Алешковська дослід. ст.
Лубенська дослід. ст. лікарських рослин	Мліївська дослід. садово-городна ст.	Маріупольське дослід. поле	спеціальних культур
Солоницька селекційна дослід. ст.	Глухівське с.-г. дослід. поле	Гуляй-Польське с.-г. дослід. поле	
Драбівська дослід. ст.	Носовська с.-г. дослід. ст.		
Полтавська с.-г. дослід. ст.	Макіївське с.-г. дослід. поле		
	Чемерське с.-г. дослід. поле		
	Житомирський дослід. «Хмельник»		
	Дослід. поле «Вилы»		
	Чарторийська дослід. с.-г. ст.		

Таблиця складена за даними «Справочного листка по с.-х. опытным учреждениям Украины» [3].

З урахуванням тяжких умов відбудовчого періоду слід відзначити, що з кожним роком державна фінансова підтримка дослідної справи слабшала, становище більшості дослідних установ наближалось до катастрофічного. У цьому питанні набагато краще були справи в тих установ, що працювали у сфері культури цукрового буряка, тютюну, оскільки виробничі організації

(Цукротрест, Бавовняний комітет, Тютюнотрест) за домовленістю з дослідним відділом Наркомзему майже повністю взяли на себе їхнє утримання, добре усвідомлюючи величезне значення дослідницької роботи для цих галузей [2, с. 76.]. З боку уряду пропонувалося різним кооперативним об'єднанням і трестам, зацікавленим у розвитку певних напрямів сільського господарства, надавати матеріальну допомогу дослідним установам.

На 1930 рік у відомстві Сортівничо-насіenneвої управи Цукротресту перебувало 9 селекційних станцій [4]. Крім основної роботи з цукровим буряком, вони проводили значну селекційну роботу з іншими рослинами, які вирощувались у радгоспах Цукротресту [табл. 2].

Таблиця 2.

**Селекційні станції та їхні культури
у віданні Сортівничо-насіenneвої управи Цукротресту (1930)**

Культури*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Білоцерківська	*		*					*		*		*		*	*					
Миронівська	*		*																	
Верхняцька	*	*	*	*																
Улад.Люлинец.								*	*	*	*	*	*		*	*	*			*
Немерчанська	*		*		*		*					*								
Весело-Поділ.	*	*	*	*	*	*							*		*	*	*	*	*	*
Іванівська	*																			
Львівська	*	*	*		*			*					*		*	*	*			
Рамонська	*	*	*			*		*		*					*					
Разом	8	4	7	2	3	2	1	4	1	3	1	3	3	1	5	3	3	1	1	2

*1—оз. пшениця; 2—оз. жито; 3—овес; 4—ячмінь; 5—яр. пшениця; 6—просо; 7—кукурудза; 8—горох; 9—квасоля; 10—сочевиця; 11—кінський біб; 12—соя; 13—буркун; 14—люпин; 15—конюшина; 16—люцерна; 17—еспарцет; 18—вівсяниця; 19—ежа; 20—райграс англійський.

Провідна роль сільськогосподарських дослідних установ у піднесенні сільського господарства завжди була безперечною. У цьому переконує факт давнього існування правильно організованих сільськогосподарських дослідних установ за кордоном, а також Київської мережі дослідних полів Товариства цукрозаводчиків. Узгоджена належним чином державна сільськогосподарська дослідна мережа була б у змозі задовольнити всі агрономічні запити

вирощування культур за умови інтенсивного забезпечення сільськогосподарських дослідних установ коштами.

За О. Філіповським [5], на 1926 рік обслуговування сільського господарства здійснювалося за крайовим принципом. Україна була поділена за ґрунтово-кліматичними умовами на Південний лісостеп, Північний лісостеп, Степ та Полісся. Відповідно до такого розподілу будувалась і мережа дослідних станцій. Існувало 4 крайових та низка районних станцій і полів. Кількість усіх дослідних установ України на той час уже була понад 40.

Без упровадження в сільське господарство наукових здобутків робота станцій загинула б. Тому науково-дослідні установи навіть за скрутних умов здійснювали популяризацію агрономічних знань. На початку 1920-х років вони вимушені були видавничу діяльність проводити в більшій мірі самостійно. Так, нерегулярно час від часу публікуються «Труди» станцій. На їхнє видання в основному виділялися власні засоби і мізерні кошти, але вміщений матеріал, безперечно, мав неабияку наукову цінність. Також неналагодженість розповсюдження була причиною того, що наукові здобутки часто залишалися мертвим баластом на станціях, губилися, не доходючи до читача.

Ця копітка робота здійснювалася окремими структурними підрозділами станцій. Але в більшості – через відділи застосування (пристосування), в обов'язки яких входила популяризація досягнень різноманітними засобами: пропаганда за допомогою суспільної агрономії та працівників відділів, проведення численних лекцій та екскурсій на станціях; участь у сільськогосподарських виставках. Відділи пристосування були зв'язуючою ланкою між науковими досягненнями і сільськогосподарським виробництвом. Особливою сферою діяльності зазначених відділів було с.-г. видавництво (книги, буклети, журнали, інші періодичні та продовжувані видання).

Розробки, результати досліджень у галузі агрономії науково-дослідних установ у 20-х роках друкувалися в наукових виданнях, таких, як «Праці», «Труди», «Бюлетені», що випускалися часом блоками відповідно до назв відділів (окремих структурних підрозділів) установи. У них працювали

спеціалісти з різних галузей сільського господарства. На краєвих с.-г. станціях було декілька відділів: офіційний, рільничий, бур'янів, досвідний, фітопатологічний, ентомологічний, селекції (насінництва та контролю), агрохімії, городництва, с.-г. метеорології, застосування (приспосовування). Районні с.-г. дослідні станції були представлені такими відділами: рільництва, агрохімії та застосування. При кожній такій станції була ще метеорологічна станція. Крім вищеназваних, діяли також спеціальні станції. Серед них – садово-городні, лікарського зілля, хмелярські [6].

Значення видань станцій для агрономічної науки завжди було і залишається неоціненним. Але на той час існувало надзвичайно багато труднощів. Тому дослідники і сьогодні зустрічаються з певними проблемами у виявленні та подальшому опрацюванні матеріалів періодики минулого. Неоднакові матеріальні умови та наукове забезпечення с.-г. науково-дослідних установ істотно впливали на періодичну друковану продукцію. Видання проводилося часто без дотримання хоча б єдиного зразка, не говорячи про стандарти. Їхній облік майже не проводився, розповсюдження залишалося на дуже низькому рівні.

Труди станцій оформлялись із зазначенням назви установи зверху на обкладинці та при наявності нумерації випусків. Але сама назва «Труди...» інколи була відсутня. Такі видання доцільно віднести до періодичних, тому що вони мали нумерацію випусків, а регулярними можливо, й могли б стати за більш сприятливих умов у країні. Оскільки характерною особливістю трудів станцій було те, що виходили вони здебільшого у вигляді окремої роботи автора або у співавторстві, за їхніми назвами в деякій мірі можна визначити, хто працював на станціях, орієнтуватися в обсязі й тематиці наукових робіт. Таким чином, ці видання є джерельною базою до історії започаткування та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи (на жаль, не всі станції, не всі відділи мали можливість друкувати наслідки робіт). Докладніше з переліком видань дослідних станцій України можна ознайомитися за ретроспективним науково-допоміжним бібліографічним покажчиком

«Періодичні видання з агрономії в Україні. 1918-1940» [7]. Крім «Трудів», науково-дослідні установи випускали і науково-популярні часописи. Учені-агрономи, співробітники станцій брали також активну участь у діяльності центральних періодичних видань, надсилаючи до них свої окремі статті.

Наведемо конкретні найхарактерніші приклади розповсюдження наукових результатів Станцій.

На Харківській обласній с.-г. дослідній станції (Лівобережний лісостеп) в плані видавництва на 1924 рік було зроблено чимало. Як зазначали Б. Рожественський та В. Юрьєв [8], крім листівок, окремих брошур, плакатів, випущено 24 щомісячні «Бюлетені» станції, надруковано 58 статей у різних журналах. З 1928 рік «Бюлетень» мав назву «Шляхами досвіду». До нього виходив додаток «Реферати з закордонної літератури по питаннях агропомоги», який був свідченням тісного зв'язку з науковим світом. Хоча на станції налічувалося 6 відділів, «Труди...» поділялися таким чином: селекції, агрохімії, рільництва, фітопатології, економічний. Крім того, наукові результати публікувалися в різних журналах. Наприклад, 9 робіт І. П. Короткова з вивчення сільського господарства агрорайону в 1925–1926 роках були вміщені в «Агрономі», «Українському агрономі», «Бюлетені Харківської С.-Г. Досвідної Організації», а в 1924 році в «Українській с.-г. газеті». Оскільки результати проведеної роботи мали наукову цінність, у майбутньому ці статті були зібрані і видані окремою монографією «Из современных вопросов организации крестьянского хозяйства в связи с общественной агрономией» [8, с. 62].

З 1921 по 1930 роки на станції проходило формування вченого агронома-грунтознавця, майбутнього професора П. Г. Найдіна. Він працював старшим науковим співробітником відділу рільництва та брав активну участь у виданнях трудів, бюлетеня (паралельно подавав статті і до Київської обласної с.-г. ст.). У подальшому з 1931 року працював у Всесоюзному НДІ добрив та ґрунтознавства ім. Прянішнікова, публікуючись в інших журналах: «Удобрения в занятом пару» в «Сельско-Хозяйственном Опытном Деле» (1924), «О занятых

парах : обзор данных опытных учреждений»(там само за 1925), «Определение оптимального времени для посевов основных растений Поволжья» в «*Записках Білоцерківського с.-г. політехнікуму*»(1925).

Сумська с.-г. дослідна станція з початку свого виникнення регулярно випускає Труди, і тільки в особливо тяжкий період громадянської війни здійснювати систематично видання не було можливості, тому доводилось обмежуватися публікацією статей у газетах та журналах. Труди Станції виходять ще з 1913 року [9]. Таким становищем у видавництві станція завдячує в значній мірі своєму засновникові та першому директорові професору М. А. Єгорову, який у подальшому завідував кафедрою агрохімії Харківського університету, потім очолив кафедру загального землеробства. У досліджуваній нами період завідував станцією І. М. Фомічов. Учені-агрономи П. А. Бражник, Ф. Кузьменко та ін. брали також активну участь у виході «*Трудов Сумской с.-х. опытной станции*». Станція на 1927 рік працювала у складі відділів рільництва та застосування. Проводилася робота з селекції цукрового буряка (1913–1922), з агрохімії (1913–1918). Надалі ці роботи були відновлені тільки в 1926 році. У 1925 році була відновлена «сітка колективних досвідів». У складі установи функціонувала метеорологічна станція.

Іванівська дослідна станція, одна з найстаріших наукових установ в Україні, увійшла в історію вітчизняної селекції цукрових буряків створенням відомих сортів і гібридів. На сторінках «*Трудів*», «*Бюлетеня*» станції публікувалися такі відомі вчені, як В. І. Сазанов, Б. Н. Рожественський, Б. Н. Лебединський, О. Ф. Гелмер та інші. За період з 1920 по 1930 роки спеціалістами станції вивчалися питання створення вихідного матеріалу цукрових буряків, сортів озимої та ярої пшениці. У період 20–30-х років ХХ ст. було надруковано значну кількість наукових праць учених, які потім загинули під час репресій: І. І. Шапошніков, Б. М. Лебединський, В. Є. Шерстюк, В. І. Товарницький та ін.[10], тому, як бачимо, ці джерела для дослідників історії науки безцінні.

Один із основоположників дослідної справи А. Є. Зайкевич зазначав: «... вплив Полтавської станції на розвиток дослідної справи на Україні і Великоросії виявився величезним. ... я не знаю жодної дослідної установи на континенті Європи та Америки, яка в галузі землеробської культури проклала б стільки нових шляхів у життєвих питаннях підняття продуктивності свого ґрунту» [11]. Ця установа була першою в країні, що оголосила війну посухам та пов'язаним з цим неврожаям. Її роботи в подальшому перевірялися багатьма іншими дослідними установами, що тільки підтверджували її висновки. На цій основі була створена система сухого землеробства [12, с. 98.].

Високий рівень наукових розробок знаходив свій відбиток у виданнях станції. Видавництву періодики установа надавала належної уваги. Виходили «Труди» станції, «Бюлетень» Ентомологічного відділу, популярний журнал «Полтавський селянин». Останній було започатковано в 1925 році на честь 40-річного ювілею Станції на спеціально виділені кошти. Цей часопис мав на меті замінити закритий вісім років тому широковідомий журнал «Хуторянин», що мав у свій час величезне значення для аграрної науки. Перший номер часопису висвітлював у популярній формі українською мовою наслідки роботи установи за 40 років та інші питання [13]. У 1926 році наклад часопису становив 2.000 примірників [12, с. 123]. Спеціалізовані видання Полтавської станції були свідченням високого наукового потенціалу краю. З Полтавщини пішли майже всі положення про заходи з техніки південного господарства та ідеї порайонного дослідного вивчення сільського господарства. На сторінках видань зустрічаються прізвища, які стали гордістю вітчизняної агрономічної науки, цвітом нації. Ці імена часом знані лише вузькому колу науковців та істориків науки. Не випадково на терені Полтавщини працювало багато досвідчених учених-аграріїв, таких, як С. П. Кулжинський; Ю. Ю. Соколовський; В. І. Сазанов – один із директорів Полтавської дослідної станції, та професор Полтавського кооперативного технікуму, Герой праці; А. В. Знаменський – очолював відділ ентомології цієї ж станції; О. І. Туткевич – зав. відділом застосування та багато ін. Після подій 1917 року Відділ бур'янів

вміщував дані про свою роботу в «Трудах» станції у №№ 35, 42, 44, 48, 55, 56 [12, с. 109]. Велику наукову діяльність проводив відділ ентомології. Результати робіт опубліковані в 14 випусках «Трудів» та в 5 бюлетенях [12, с. 121].

Красноградська с.-г. дослідна станція хоч і була заснована як самостійна установа ще у 1910 році, але дослідна робота велася зі значними перервами (особливо після подій 1917 року). І відновилася з 1923 року завдяки ініціативі тодішнього директора Полтавської с.-г. дослідної станції В. І. Сазанова. Постановою Ради з дослідної справи при Наркомземі (грудень 1922) Станція з метою паралельного вивчення чорнозему та суглинку була приєднана до Полтавської дослідної станції. Працюючи в якості філії в 1923–1925 роках під керівництвом В. І. Сазанова. З 1923 року, не враховуючи низки статей, що були написані співробітниками станції та опубліковані головним чином в «Полтавському селянинові» та «Бюлетені» Харківської обласної с.-г. організації, Красноградською станцією самостійно видавалася друкована продукція – «відчити» та в основному труди відділу рільництва [12, с. 135].

Лохвицька с.-г. дослідна станція обмежувала свою видавничу діяльність лише популярними брошурками, окремих періодичних видань не існувало.

Лубенська с.-г. дослідна станція з культури лікарських рослин видавала труди у вигляді нумерованих випусків окремих робіт учених.

Носівська с.-г. дослідна станція знайомила зі своїм доробком шляхом друку статей у журналах, газетах, та самостійно видаючи «Труди». Слід зазначити, що видавництво станції перебувало в той час на належному рівні. Труди випускалися у вигляді популярних брошур, листівок, плакатів та іншого. Про це свідчать такі факти. За даними на 1926 рік, всього було видано 78 випусків спільним накладом 151.000 примірників, з яких у післяреволюційний час видано 67 випусків накладом 129.000 прим. [12, с. 204]. Особливо слід наголосити, що вся видавнича діяльність Носівської с.-г. дослідної станції була відзначена на Всесоюзній виставці 1923 року в Москві присудженням диплома 1-го ступеня [14]. У той час на станції працювали проф. К. К. Гедройц, С. П. Кулжинський та інші провідні вчені.

Чарторийська с.-г. дослідна станція, незважаючи на досить давню історію існування (ще з 1914 року), свої труди та популярну літературу почала видавати у 1924 році. За 1924–1927 роки вийшло лише 5 випусків.

Мліївська садово-городня дослідна станція у *«Віснику плідництва, виноградарства та городництва»*, за даними 1926 року [12, с. 247], розмістила більше 30 статей, а також самостійно видавала труди за відділами (названо тільки відділи які проводили роботу з агрономії): с.-г. метеорології, ентомологічному, фітопатології, городництва. У 1930 році була зроблена спроба видавати власний популярний часопис *«Українське садівництво та городництво»*, але він проіснував лише рік.

Дніпропетровська (раніше Катенинославська) дослідна станція (Степова зона України) відіграла значну роль у справі відбудови сільського господарства степової смуги України. Можемо переконатися, у цьому, прослідкувавши діяльність установи за її періодичними виданнями [15]. Журнальні публікації постають живими свідками минулого, розкриваючи багато цікавих фактів. При ознайомленні з такого роду матеріалами, не можна не помітити прикладів плідної наукової діяльності українських науково-дослідних станцій. У виданнях Дніпропетровської дослідної станції матеріали супроводжуються малюнками та фото. Тут можна дізнатися про облаштовані та повністю пристосовані для наукової роботи умови, які склалися на 1925 рік. При станції діяло 9 відділів, метеорологічна станція, школа-семилітка, театр, клуб, пересувний с.-г. музей, лабораторії та комора для чистосортного насіння селекційного відділу. Також було багато різних лабораторій у галузі фітопатології, селекції, рільництва, бур'янів, агрохімії, городництва, спеціальна бібліотека з галузевих та природничих наук (12 тис. томів)! Високого рівня наукове забезпечення дало свої значні наслідки. Так, на 1925 рік селекційним відділом було виведено вже два нові сорти озимої пшениці – червона колоколоска, червоноколоска вістюкувата, що визначалися зимостійкістю; твердої ярої пшениці, дуже врожайної та посухостійкої – жовтоколосової гарновки, зерно якої мало гарні мукомельні та хлібопекарські якості; нові сорти

ячменю. Цим відділом уперше було ввезено з Америки, вивчено у місцевих умовах і розповсюджено «суданку». Відтоді вона стала добре відомою всім не тільки в Україні, але навіть далеко за її межами. Відділом бур'янів велася робота над засобами боротьби з найлютішими бур'янами в степу України – осотом та вівсюгом. Установлено, що найкращим способом очищення полів від бур'янів має бути проведення правильних сівозмін із засівом озимини по ранніх і чорних чистих парах, із правильно обробленим просапним клином та з поліпшеним обробленням землі – оранкою на зяб, луцінням стерні... Значні наслідки були також і у відділі фітопатології.

Початок видавництву Станції було покладено в 1925 році. За узгодженою з агрономами області програмою починає виходити друком, паралельно двома мовами – українською та російською, серія популярних брошур із найактуальніших питань степового сільського господарства «Бібліотека Степового селянина». «Станція видає популярні брошури в справі с.-господарства, які приступні розумінню навіть малописьменних селян, розповсюджуючи їх за найдешевшими цінами. Брошури подають селянам відомості, як найкраще вести с.-господарство в степовій смузі; ці способи господарювання, що їх подається, є найпростіші, так, що навіть найбільшій селянин матиме змогу вживати їх»[15, с. 131]. Тематика була різноманітною: про суданську траву, просапні рослини, післяжнивне луціння стерні, як збільшити врожай озимини в степовій смузі України, що таке «Свято врожаю», як знищити бур'яни серед полів. Наклад становив 85.000 примірників.

Також на 1926 рік співробітниками установи написані статті, що виходили в основному в різних місцевих газетах (біля 120 статей), а в журналі «*Степове господарство*» було вміщено 14 статей. Відділ бур'янів із відновленням оптимальних умов праці підійшов до кінцевого опрацювання численних зібраних ним матеріалів та до друку робіт. У цьому ж році в «*Трудах*» С.-Г. Наукового Комітету України була надрукована доповідь І. Шевельова «Про боротьбу з бур'янами на полях України». У 1927 році в тому

ж джерелі – «Прилад щоб брати зразки ґрунту, визначаючи його засміченість насіннями рослин»[12, с. 260].

На Поліссі видавнича діяльність науково-дослідних станцій була досить активною. Поліська обласна дослідна станція проводила в цьому плані значну організаційну роботу, а саме завдяки своєму директорові С. Дувіну. З весни 1925 року (тоді станція мала назву Радомиська досвідна станція) починає виходити «Порадник...». Часопис був конче необхідним з урахуванням потреб в «контакті й бажанні обмінюватися думками з агроробітниками, що працюють в однакових з станцією природно-історичних умовах над розрішенням загального питання про підвищення продукційности сільського господарства Полісся»[16]. Вихід часопису був кращим засобом для здійснення таких намірів. Він не міг бути замінений участю в загальній і навіть спеціальній пресі. Активне обговорення на крайовому агроз'їзді робітників Поліського краю, що відбувся на станції в кінці жовтня 1924 року, створення засобу постійного зв'язку і взаємної інформації в дослідній справі та громадської агрономії, на жаль, тоді ще не було повністю вирішено і залишилося відкритим. І тільки після виділення Українського Полісся в самостійний прородно-історичний край виникла необхідність негайно організувати такий «досвідно-агрономічний» орган, метою якого було б спеціальне обслуговування всього Поліського краю, не обмежуючись адміністративними межами. Часопис мав об'єднати всі дослідні установи Полісся незалежно від типу ґрунтів на яких вони розташовані, та характеру їхньої праці: Рудня-Радовельську болотну дослідну станцію, Дослідний хмільник та дослідне поле Віли Волинської губернії, Казаровичську дослідну станцію Київської губернії, Чемерське та Глухівське дослідні поля Чернігівської губернії, Чарторійську дослідну станцію, що була розташована суміжно з Поліссям, на суглинистому ґрунті, який зустрічається і на Поліссі, і може вважатися південною станцією Полісся, маючи в той же час велике самостійне значення, як крайня північна досвідна установа з вивчення Лісостепу Правобережжя. «Порадник» став «органом взаємної інформації» організаційного характеру агроробітників, знайомив з раціональною технікою

сільського господарства в умовах Полісся і перехідної смуги Волині, знайомив із постановкою землеустрійної справи, інформував про поточну роботу установ та підприємств краю. У цілому завданням «Порадника» було з'ясування причин затримки розвитку сільського господарства країни, знайдення засобів їх подолання. «Развитие полеводства в Полесьи невозможно без применения приёмов, разработанных с.-х. наукой (опытной организацией), ибо естественная производительность почв низка, а не прерывная эксплуатация природных запасов почв более богатых ведет к полнейшему их обеднению»[17]. Журнал виходив для всіх агроробітників і хліборобів, від сільради до ГЗУ, дослідних установ, колективів, товариств, комун, с.-г. кооперативів та окремих передових господарств Полісся та Волині. Журнал видавався цілком зрозумілою, пристосованою до українського селянства мовою. Планувалося видавати «Порадник...» до 4 пір року та періодів с.-г. праці – весни, літа, осені, зими. Усі статті, без сумніву, були актуальними та змістовними, вміщували малюнки, фото. Серед них: С. Дувіна «Українське Полісся – окремий край самостійного значіння», «Значіння особливостей зими та весни р. 1924-25 в сільсько-господарському відношенні», С. Лисенка «Справа засіву ярини на Волині», В. Козакевич «Над чим працює Радом. Досв. Станція», В. Козакевич «Про сортову картоплю», Веселого «Колективні досвіди в Київській окрузі», Легкого «Коростенське товариство насінництва», К. Галки «Значіння хмільництва у Волинському господарстві та короткі вказівки що до культури хміля»[18] та багато ін. Статті «Порадника...», без сумніву, є цінними першоджерелами про агрономічне життя краю та його наукове забезпечення. Пізніше наукові здобутки станції публікувалися у вигляді «Праць...», «Трудів...». Так, картопляне господарство станції у № 30 за 1928 рік вміщує «Каталог сортів картоплі». У т. 5 (вип. 45) за 1931 рік – А. Соколов – «Микродинамический метод а агрономическом почвоведении». Вип. 13(39) за 1929 р. «Трудів» вміщує роботу Ф. Турчина «Про штучні добрива». Необхідним науково-популярним часописом також було «Поліське господарство» (з 1930 року «Поліський

колгосп»). На жаль, припинив своє існування, хоча професійний рівень журналу заслуговував на увагу спеціалістів.

Поліська дослідна станція вирішувала проблеми вирощування технічних культур в Україні. Про це свідчить участь у виданні часописів спільно з Наркомземом УРСР та Всесоюзним інститутом конопляного господарства. Зокрема, щомісячного науково-популярного журналу *«Льон і коноплі»*, що проіснував з 1936 до 1938 року, а на № 3 ц.р. як самостійне видання було припинено. Натомість – злився з журналами *«Буряківництво»*, *«Бавовництво і нові технічні культури»* та перетворився в новий – *«Технічні культури»*.

Наукове супроводження сільського господарства Південного степу України проводилося на належному рівні. За постановою Всеукраїнської наради з с.-г. дослідної справи, що відбулася 30 грудня 1922 року, була заснована Одеська обласна с.-г. станція, що об'єднала в собі дві станції – Одеську дослідну й Одеську селекційну – та стала на чолі всіх дослідних установ краю. Постанова дослідної справи у Південному степу сягає своїм корінням у дореволюційні часи з 1896 року. Слід відзначити, що за пройдений етап зроблені вагомі ґрунтовні, підкріплені багаторічним досвідом наукові здобутки. Відомо, що споконвічною проблемою півдня України було подолання наслідків посухи. До 1917 року в основному було вірно подано характеристики явища посухи та створено цілу систему обробки для регуляції ґрунтової вологи. Вироблення та перевірка раціональних прийомів обробки, введення різних культур та їхніх плодів і насіння як засобів боротьби з посухою й становлять головний здобуток Одеської станції, яка отримала на Всесоюзній виставці в 1923 році найвищу нагороду – диплом 2-го ступеню. Серед вагомих здобутків слід відзначити виведені за допомогою селекції три чистих лінії *«Кооператорка»*, *«Земка»*, *«Степнячка»*, що відповідають вимогам особливої засухостійкості. Виведено також певні сорти ярої пшениці, високостійкі до поразки гессенською та шведською мухами та до грибкових хвороб. Крім того, селекційний відділ станції досягнув значних успіхів, займаючись культурами ярого ячменю, буряка, томатів, кукурудзи, соняшника, картоплі, кенафи,

бавовни. За результатами своїх робіт Селекційний відділ (б. станція) отримав на Всесоюзній с.-г. виставці 1923 року почесний диплом першого ступеню.

Сільськогосподарським науковим та науково-популярним періодичним виданням краю завжди приділялася належна увага. Одеська обласна (пізніше крайова) с.-г. дослідна станція здійснювала керівництво спільних видань. За 1923–1926 роки були опубліковані роботи станцій Одещини: «Главнейшие выводы работ опытных учреждений Одесской области» (1924), «Засуха и меры борьбы с ней»(1925), «Отчёты за ... г.», «Организация полевого опыта со стороны повышения его точности»(1926), «К вопросу о повышении густоты состояния и массы сухого вещества»(1925), «О культуре кенафа»(1926), «Дробный учёт как метод повышения точности полевого опыта» та ін.

Селекційний відділ був настільки потужним, що результати робіт випускав самостійно. Так, наприклад, з 1912 по 1927 рік вони набули відображення в одинадцяти випусках трудів Відділу (1912–1927). Там же вміщені інші теоретичні дослідження [табл.].

Таблиця 3.

Наукові публікації селекційного відділу Одеської обласної с.-г. станції (1920–1926)

Автор	Назва	Рік
О.О.Сапегін, Д.І.Баранський	Определение точности полевоог опыта с помощью элементов вариационной статистики	1920
О.О.Сапегін, Д.І.Баранський	Гибридологический анализ сопряженных признаков пшеницы	1922
О.О.Сапегін, О.М.Левшин	Приведение урожаев различных делянок к одному и тому же числу растений в сравнительных полевых опытах	1922
О.О.Сапегін	Закон урожая	1922
П.В.Савостін	Исследование гигроскопичности почв, как фактора их плодородия	1923
Д.І.Баранський	Выколашивание пшениц и ячменей, как критерий степени скороспелости их	1923
Д.І.Баранський	К познанию генетической природы гладкоостости ячменя	1924
О.О.Сапегін	Густота урожая, как функция густоты посева	1924
Ф.В.Кетрарь	Изучение помидоров в отношении их способа опыления	1926
О.Фаворов	Опыления у сорго	1926
П.В.Савостін	К познанию физиологии засухостойкости	1926
Д.І.Баранський	Экологическая пластичность и её роль в процессе перерождения сорта-смеси	1926

Агрохімічний відділ проводив значну, можна сказати колосальну, роботу з метою з'ясування багатьох питань сухого землеробства в посушливій

Причорноморській області України. Лабораторія, організована в 1923 році, переросла у відділ. Грунтовні теоретичні висновки, що були зроблені у відповідності до практичних дослідів, дають багато матеріалу для дослідників-грунтознавців. У численних публікаціях, що дійшли з минулих років, як у вітчизняних, так і в зарубіжних періодичних виданнях вивченню фізико-хімічних процесів у ґрунті було присвячено ряд статей. У статті «О поглотительной способности почв», надрукованій у німецькому часописі «*Kolloid Zeitschrift*»(1924) та у випуску першому робіт Агрохімічного відділу доведено, що поглинання амонію ґрунтом проходить за законами складного хімічного процесу та виражене декількома хімічними рівняннями. У статті «К вопросу о поглощении почвами нитратов» у «*Kolloid Zeitschrift*» (1927) та «*Почвоведение*» (1927) висловлюється теоретичне та експериментальне обґрунтування, за яким ґрунт має поглинаючі можливості щодо нітратів, незважаючи на чітко установлену думку ґрунтознавців та агрономів, які заперечували цю можливість. У праці «Исследование поглощающего комплекса почвы Одесской Опытной Станции»(Работы Агрохимического отдела, вып. 1) прослідковано, що рухомий кальцій знаходиться у великій кількості в усіх генетичних горизонтах ґрунту та що застосування вапнування ґрунту Одеської області не може дати позитивних результатів, що й було підтверджено польовими дослідями, які проводилися на Одеській та Плотянській дослідних станціях. У напрямі динаміки фосфорної кислоти відділом здійснені дослідження, що мали відбиток у статтях: «Растворимость подольского фосфорита в растворах солей, насыщенных угольной кислотой» та (Труды Селекционного отдела Одесской станции за 1924 г.), «Данные относительно определения методом Нейбауэра количества фосфорной кислоты почвы, доступной растению» (Работы Агрохимического отдела за 1924, 1925 гг.). У роботі «Почвенные коллоиды и критическая влажность для высших растений» дійшли висновку, що коефіцієнт в'янучості рослини залежить головним чином, від колоїдної частини ґрунту, що цей коефіцієнт відрізняється

в різних горизонтах одного й того ж ґрунту та змінюється під дією обробки та удобрення.

Роботи, проведені з 1924 по 1927 роки в лабораторії Агрохімічного відділу, опубліковані в періодиці ми відобразили в таблиці 4.

Таблиця 4.

**Наукові праці агрохімічного відділу Одеської обласної с.-г. станції
(1924–1927)**

Автор	Назва	Рік, №
В.К.Флеров	Растворимость подольского фосфорита в растворах солей, насыщенных угольной кислотой // Труды Селекционного отдела	1924
Павлов, В.К.Флеров	Das Adsorptionsvermogen der Ackererde // Kolloid Zeitschrift	1925, heft 2
В.К.Флеров	Die S-artige Adsorptionskurse // Kolloid Zeitschrift	1925, heft 4
В.К.Флеров	Ueber die Bodenkolloide und die fur hohere Pflanzen Kritische Bodenfeuchtigkeit // Kolloid Zeitschrift	1927, heft 1
В.К.Флеров	К вопросу о поглощении почвами нитратов. // Труды 4-го Менделеевского Съезда	1925
В.К.Флеров	Удобрения и их действие в Причёрноморской полосе // С.-х. опытное дело	1927
В.К.Флеров	Исследование поглощающего комплекса почвы Одесской Опытной станции // Работы Агрохимического отдела	Вып. 1
П.Брокерт	К методике определения аммиачного азота в почве // Работы Агрохимического отдела	Вып. 1
П.Брокерт	Данные относительно определения методом Нейбауэра количества фосфорной кислоты почвы, доступной растению // Работы Агрохимического отдела	Вып. 1
П.Брокерт	К методике определения степени дисперсности почвы // С.-х. опытное дело	1927

Відділ пристосування особливо активно проводив видавничу діяльність. Про це свідчать такі дані. Протягом трьох років (1924–1926) ним видавалися «відчити» про роботу станції та окремі монографії загальною кількістю 30 випусків.

Випуском наукових трудів справа періодичних видань не завершилася. На Одещині також виходили журнали – з 1927 року «*Степовий дослідник*». Також журнал мав додаток «*Степовий досвідник*», що виходив двома мовами – українською та німецькою «*Die Steppenvirts chaff*». Пізніше з 1929 року журнал змінює свою назву на «*Степове господарство*». Журнал

виходив двічі на місяць. Випускав його Відділ застосування Одеської крайової с.-г. дослідної станції. Мав високий науковий рівень та користувався неабиякою популярністю як на Одещині, так і серед багатьох фахівців.

Таким чином, аналізуючи зазначені періодичні видання дослідних станцій, можна прослідкувати багато цікавих сторінок зі становлення та розвитку агрономічної науки в Україні. Слід відзначити, що особливо активним було видавництво періодичної продукції дослідними станціями лише в 20-х роках ХХ століття. На початку ж 30-х воно значно скорочується. Характерною спільною подією для всіх крайових дослідних станцій України стало закриття їхніх популярних часописів, які забезпечували потреби в агрономічному супроводженні конкретних регіонів сільського господарства в Україні пристосовано до певних сільськогосподарських районів: Степу, Правобережного Лісостепу, Лівобережного Лісостепу та Полісся. Спільним для них було висвітлення всього комплексу сільськогосподарських питань відповідно до місцевих умов господарювання, орієнтуючись в основному на провідну галузь даного регіону. Ці журнали видавались і в 20 – на початку 30-х років дослідними станціями. Безперечно, потрібно було їх зберегти з метою подальшої ліквідації агронеписьменності та розвитку господарства відповідно до агрономічних місцевих особливостей регіонів. Ці журнали такі: *«За врожай»*(1929–1930) видавався Київською досвідною станцією, обслуговував Правобережний Лісостеп; *«За нове село»*(1925–1930) видавала Полтавська дослідна станція, до 1930 року мав назву *«Полтавський селянин»*, обслуговував Лівобережний Лісостеп; *«Степове господарство»*(1927–1930), видавала Одеська крайова с.-г. дослідна станція, обслуговував Степ України; *«Поліський колгосп»*(1929–1930), колишній *«Поліське господарство»*, видавала Поліська крайова с.-г. дослідна станція, для Полісся. Як свідчать численні архівні дані основною причиною закриття часописів була їхня невідповідність партійній лінії в сільському господарстві, яка корінним чином змінилася на початку 30-х років ХХ ст. порівняно з 20-ми. Завершився період Непу, сільськогосподарська політика бере курс на інтенсифікацію сільського господарства та суцільну його

колективізацію. Уся періодика 30-х років набирає яскраво виражений агітаційний характер за колективізацію та боротьбу з політичними шкідниками тощо. І, звичайно, об'єктивні сторони як політики в країні, так і життя на селі періодичні матеріали не висвітлюють, але історик науки, використовуючи комплекс джерел, завжди може з'ясувати історичну правду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Резолюции* Всеукраинского съезда Советов. II. По докладу о переходе на 3-х ступенную систему управления на Украине // Вісн. НКЗС. – 1925. – Ч. 9-10. – С. 140–141.
2. *Вергунов В. А.* Коноплярство в Україні : Історичні аспекти розвитку. Погляд у минуле. Проблеми сьогодення. Перспективи / В. А. Вергунов, С. Б. Скорченко. – К. : Нора-прінт, 2002. – 143 с.
3. *Домрачов Д.* Справочный листок по с.-х. опытным учреждениям Украины / Д. Домрачов // С.-х. опытное дело. – 1922. – № 1. – С. 100–109.
4. *Селекція* хлібних колосковців, зернових, стручкових і кормових трав : труди Миронівської наради селекціонерів 10–15 лип. 1929 р. / Сортівничо-насінна управа Цукротресту ; за ред. Б. М. Лебединського. – К. : Вид. СНУ Цукротресту, 1930. – С. 3.
5. *Філіповський О.* Сільськогосподарська досвідна справа : підруч. для вищ. шкіл / О. Філіповський. – К. : Держвидав України, 1926. – С. 3.
6. *Рум'янців В.* Досвідні станції та що вони дають селянству / В. Рум'янців. – Х. : Рад. селянин, 1927. – С. 7–26.
7. *Періодичні* видання з агрономії в Україні. 1918–1940 : Журнали, «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Труди» : наук.-доп. ретросп. бібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, О. П. Анікіна ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2002. – 157 с.
8. *Харьковская* областная с.-х. опытная станция / Б. Н. Рожественский, В. Я. Юрьев и др. // Достижения сельско-хозяйственных опытных станций Украины : сборник / под ред. зав. опыт. отд. НКЗ В. Румянцева. – Х. : Рад. селянин, 1928. – 375 с.
9. *Перечень* изданий Сумской с.-х. опытной станции // Труды Сум. С.-х. опыт. ст. – Сумы, 1921. – Вып. 21.
10. *Наукові* праці Іванівської дослідно-селекційної станції. 1901–1997 рр. : наук.-доп. бібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ, Ін-т цукр. буряків, Іванівська дослід.-селекц. ст. – Суми : Козацький вал, 2000. – С. 11.
11. *Вергунов В. А.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпосництва / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, О. В. Сайко ; за ред. В. А. Вергунова. – К. : Нора-Прінт, 1998. – 144 с.
12. *Достижения* сельско-хозяйственных опытных станций Украины : сборник / под ред. зав. опыт. отд. НКЗ В. Румянцева. – Х. : Рад. селянин, 1928. – 375 с.

13. *Агрономічна хроніка* // Професор Лихвар Данило Федорович (1902–1986) : бібліогр. покажч. наук. пр. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Г. С. Щиголь ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : ІАЕ, 2002. – С. 114.

14. *Перспект видань станції. 1911–1925 г.г.* / УРСР. НКЗС, Носівська Сільсько-Господарська досвідня станція, Відділ пристосування. – К., 1926. – Вип. 75. – С. 5.

15. *Леонтович Б.* Катеринославська Краєва С.-Г. Досвідна Станція ім. І. Є. Клименка / Б. Леонтович // Вісн. НКЗС. – 1925. – № 21/22. – С. 126–131.

16. *Завдання «Порадника»* // Порадник Радомської досвідної станції для селян Полісся. – 1925. – Весна. – С. 3–4.

17. *Дувин С.* Полесская областная с.-х. опытная станция им. Засухина / С. Дувин // Достижения сельскохозяйственных опытных станций Украины / под ред. В. Румянцева. – Х. : Рад. селянин, 1928. – С. 361.

18. *Порадник Радомської досвідної станції для селян Полісся.* – 1925. – Весна. – 62 с.